

SAJANDI EESTI TIPPARHIVAARID SELGUNUD

Tipparhivaarid 1930. aastatel: (vasakult) Vabadussõja Arhiivi juhataja Mihkel Kattai, Riigiarhiivi juhataja Peeter Gottlieb Ney ja Riigi Keskarhiivi juhataja Otto Liiv. Foto Filmiarhiivi kogust.

Sajand hakkab lõppema. Vähe sellest, lõppema hakkab ka aastatuhat. Kogu maailm valib suurkujusid, põhiliselt küll sajandi suurkujusid, sest maailma mälu on lühike, peaaegu niisama lühike kui inimese oma. Aga need, kes kutsutud ja seatud maailma mälu koguma ja hoidma – arhivaarid –, on millegipärast nimekirjadest väljas. Täiesti arusaamatutel põhjustel. Sest arhiivide ja arhivaarideta elaks inimkond ajateljel justkui mäluta ja süsteemse ajalooteadvuseta: vaevalt et nii suurkujude valimisestki midagi intrigeerivamat välja tuleks. Ei ole kaugeltki ükskõik, kuidas maailma mälu on säilitatud, korrastatud ja kasutatav. See sõltub arhivaaridest, kõikidest, aga eelkõige muidugi tipp-arhivaaridest. Nii on tipparhivaarid tegelikult tippude tipus – seda nii maailmas globaalselt kui ka väikeses Eestis lokaalselt.

Eesti vanimad kirjalikud ülestähendused pärinevad alles 13. sajandist. Kõik sellest varasemad allikad, mis on peamiselt arheoloogia uurimise objekt ja millest me oma kaugema mineviku koh-

ta informatsiooni hangime, ei ole tegelikult mõeldud informatsiooni kandmiseks – selle säilitamiseks ja edasiandmiseks. Ainult kirjalikud ülestähendused omavad sellist funktsiooni. Eialgu, mitmete sajandite vältel, olid ürikute või dokumentide objektid ühtlasi subjektideks, kes neid valdasid ja haldasid. Alles möödunud sajandi lõpus tekkisid Eestis arhiivid tänapäevases mõistes, st need polnud enam aegade jooksul kogunenud, vaid juba sihipäraselt kogutud, korrastatud ja kasutatavad kogud.

Enne 20. sajandit Eestis tegutsenud arhivaare võime sõrmedel loendada ja seepärast ei anna mõne mehe rittaseadmine üht- või teistpidi midagi olulist. Küll aga on Eesti arhiivinduses 20. sajandil toimunud nii kvalitatiivne kui ka kvantitatiivne muudatus. Esimene tähendas eelkõige iseisva riikliku arhiivinduse tekkimist sajandi alguses ja elektrooniliste dokumentide massilist levikut sajandi lõpus. Kvantitatiivne hüpe on ka arhivaaride arvu kasvamine sajandi alguse kümne-

test praeguseks juba sadadesse. Järelikult on, keda välja valida ja ritta seada. Ühelt poolt annab edetabel hinnangu nendele, kes on ritta seatud, aga samas ka, mis seal salata, rittaseadjatele.

Mõte valida 20. sajandi tipparhivaar tekkis seoses Eesti Arhivaaride Ühingu asutamise 60. aastapäeva ettevalmistamisega: et peale tavapärase ettekandekoosoleku ja peolaua oleks ka midagi niisugust, mis arhivaare kaasa tõmbaks ja omapoolsele aktiivsusele õhutaks. Paberalusel valimissedel valmis alles kümmekond päeva enne üritust ja elektroonilisel kujul sai see kättesaadavaks paar päeva enne üritust. Viimane võimalus sedeli kohapeal täitmiseks oli 26. märtsil Eesti Arhivaaride Ühingu aastapäeva pidulikul tähistamisel Tallinna Linnaarhiivis, kus tehti ka esialgne kokkuvõtte¹. Käsi postiga laekus 29 täidetud sedelit ja postiga üks. Elektroonilisel teel edastati vaid üks valimissedel. Tundub, et sajandi ja millenniumi künnist ületavad Eesti arhivaarid eelistavad kaasaegse dokumendi elektroonilisele edastamisele traditsioonilist paberalusel dokumenti ja selle käest-kätte toimetamist. Seega oli kokkuvõtete tegemisel aluseks 31 sedelit – mitte just kõige aktiivsem osavõtt, kui arvestada, et Eestis on arhivaare kaugelt üle kolmesaja. Samas on Eesti Arhivaaride Ühingu liikmeid vaid 60–70 vahel ja nendest osalevad regulaarselt üritustel umbes pooled. Seda silmas pidades võib täidetud valimissedelite arvu lugeda igati ootuspäraseks. Nagu tavaliselt, reageerisid üleskutsule vaid kõige teotahtelisemad arhivaarid. Kuna valijaid oli mitmest Eestimaa² paigast/enam ei saa öelda erinevatest arhiividest, sest rõhuv enamik valijaid kuulus Rahvusarhiivi töötajate ühtsetesse ridadesse/, eri soost ja väga erineva vanusega, siis peaksid nad kokkuvõttes andma küllaltki adekvaatse tänase Eesti arhivaari läbilõikearvamuse oma eelkäijate ja kolleegide panuse kohta Eesti arhiivindusse.

Igal hindajal oli võimalik välja tuua kümme sajandi olulisemat tegutsenud või tegutsevat tipparhivaari. Hindajail paluti hoiduda isiklikest sümpaatiatest ja lähtuda Eesti arhiivinduse seisukohast. Et veidi valijate mälu värskendada, oli valimislehe tagumisel lehel "spikker", kus oli tähestikulises järjestuses valiknimekirja tuntumatest arhivaaridest, kes sajandi jooksul oma elutöö arhiivides teinud. Ühtegi praegu aktiivselt arhiivides tegutsevat arhivaari nende hulgas ei olnud, küll aga võis iga valija oma nimekirja tipparhivaaridest vabalt koostada, võttes sinna nii ajaloolisi kui ka kaasaegseid suurkujusid. Kümme arhivaari tuli reastada tähtsuse järjekorras: esimene sai 10 punkti, teine 9 ja viimane ehk kümnes 1 punkti. Võis ka vähem kui kümme nime pingeritta seada – küm-

me valijat oli nii ka teinud. Ilmselt tunnistab see oma eelkäijate ja kolleegide vähest tundmist või hindamist tänaste arhivaaride poolt. Ka soovitus, et valikut põhjendada oli kasutanud vaid viis valijat. Kokku leidis nimetamist 50 arhivaari, kelle pingerida kujunes vastavalt saadud punktide arvule järgmiseks:

1. Otto Liiv – 217; 2. Rudolf Kenkmaa – 168;
3. Paul Johansen – 126; 4. Voldemar Miller – 117;
5. Arno Rafael Cederberg – 113;
6. Arnold Soom – 74; 7. Vello Helk – 70;
8. Helmut Piirimäe – 67; 9.–10. Endel Kukk – 45;
- Hugo Salasoo – 45; 11. Salme Nooremäe – 40;
12. Evald Blumfeldt – 38; 13. Peep Pillak – 34;
14. Erik Tender – 30; 15.–16. Adolf Perandi – 29;
- Epp Siimo – 29; 17. Kalju Lepik – 27;
18. Hendrik Sepp – 20; 19. Jekaterina Savina – 18;
20. Tiiu Oja – 17; 21.–22. Friedrich Nineve – 15;
- Harald Raudi – 15; 23. Jaak Rand – 14;
24. August Sildnik – 12; 25. Johannes Elepson-Eljari – 11; 26.–28. Otto Greiffenhagen – 10;
- Peeter Gottlieb Ney – 10; Oskar Loorits – 10;
- 29.–30. Liivi Uuet – 9; Edda-Carry Vendla – 9;
- 31.–35. Arnold Kotkas – 8; August Nuth – 8;
- Mihkel Kattai – 8; Vello Naaber – 8;
- Pille Noodapera – 8; 36.–37. Jakob Koit – 7;
- Ilmar Arens – 7; 38.–39. Priit Pirsko – 6;
- Helge Porila – 6; 40. Vanda Tiivel – 5;
41. Astrid Teder – 4; 42.–43. Andres Raus – 3;
- Eve Taal – 3; 44.–45. Aleksander Margus – 2;
- Anni Matsulevitš – 2; 46.–50. Aimar Altosaar – 1;
- Magda Hermann – 1; Jüri Kivimäe – 1;
- August Mälk – 1; Boris Varkki – 1

Ülekaalukalt, 217 punktiga, juhüb edetabelit Otto Liiv (1905–1942), keda võib vaieldamatult pidada 20. sajandi Eesti arhiivinduse suurkujuks nr1. Tema panus on võrreldamatu nii arhiivinduse teoreetilise kui praktilise poole arendamise seisukohalt, samuti on talle raske võrdset leida arhiiviallikate käibessetoomisel ja Eesti arhiivide ning arhiivinduse tutvustamisel väljaspool Eestit. Otto Liiv on kõige enam saanud ka maksimumpunkte – tervelt üheksalt hindajalt. Mõnevõrra üllatav on Rudolf Kenkmaa (1898–1975) II koht (maksimumpunktid viielt hindajalt) – ilmselt on siin olulist osa etendanud tema 100. sünniaastapäev, mida tähistati suurejooneliselt möödunud aasta veebruaris: Tallinna Linnaarhiivis peeti ettekandekoosolek, avati näitus, ilmus brošüür ja mitu ajaleheartiklit. Kuid juhtgruppi oleks Kenkmaa kindlasti sattunud ka ilma sellise promomiseta. Oli ju tema koolitatud sõjajärgne Eesti arhivaaride põlvkond. Kolmas koht ja Paul Johansen (1901–1965). Kindlasti üks Eesti tuntumaid ajaloolasi, ka väljaspool

Eestit. Tegi tuntuks Tallinna Linnaarhiivi, mida aastaid juhtis. Andis välja suurel hulgal aegumatu väärtusega allikpublikatsioone. Kitsamalt ainult Eesti arhiivindust silmas pidades on tema panus siiski ilmselt Otto Liiviga võrreldes tagasihoidlikum. Voldemar Miller (s 1911) – elav legend Eesti arhiivinduses ja raamatukogunduses. Viiendal kohal olev soomlasest professor Arno Rafael Cederberg (1885–1948) sai ühe oma silmapaistvama õpilase Otto Liivi järel teisena maksimumpunkte – kuuelt hindajalt. Eesti riikliku arhiivinduse rajajana ja terve rea edetabeli eesotsas olevate arhiivaaride-ajaloolaste õpetajana väärib ta kindlasti kohta esimese viie hulgas.

Seejärel kaks meest, kes teinud Eesti arhiivaaride maine tuntuks väljaspool Eestit, esimene Rootsis ja teine Taanis. Samas on nad eksiilis olles tegelnud Eesti ajaloo ja toonud teaduslikku käibesse hulganisti uusi olulisi ajalooallikaid. Arnold Soom (1900–1977) alustas arhiivitööd juba 20. aastatel Eestis ja jätkas seda pagulasena Rootsis. Tema mälestused ja artiklid andis 1996. aastal välja Ajalooarhiiv. Vello Helk tähistas möödunud aastal oma 75. juubelit, mille puhul jällegi Ajalooarhiiv ilmutas tema kolleegide koostatud rahvusvahelise, põhiliselt saksakeelse kogumiku, kus sees ka Enn Küngi ja Arvo Teringu kirjutatud põhjalik ülevaade juubilari elust ja tegevusest. Professor Helmut Piirimäe (s 1930) on Tartu ülikooli ajaloo osakonna lõpetanud, ja praegu arhiivides töötavaid arhiivaare õpetanud tundma arhiive nii teoreetiliselt kui ka praktiliselt. Üheksandat ja kümnendat kohta jagavad kaks meest, kes on Eesti arhiivivarade eest hoolt kandnud enam-vähem ühel ajal, kuigi omavahel kokku puutumata: Endel Kukk (s 1931), viimaste aastakümnete Eesti arhiivinduse juhtfiguur (sõltumata, kes on parasjagu olnud vormiliselt eesotsas) ja Hugo Salasoo (1901–1991), farmatseut, kes oma kulu ja kirjadega löi suurima eesti kirjakogu Eestist vaadatuna maailma kuklapoolel – Austraalias. Ja ongi kümme esimest.

Nimekirjas küll üheteistkümnendal kohal, kuid naissoost arhiivaaridest esimene on Salme Nooremäe, kes töötanud arhiivis 40 aastat ja tähistab käesoleva aasta 7. augustil oma 100. sünnipäeva. Talle järgnevad Epp Siimo (15.–16. koht), kes sõjamõllus päästis arhiivaale ja oli pikka aega Tallinna Linnaarhiivi juhataja, Jekaterina Savina (19. koht), kelle tööstaaž arhiivis on 47 aastat, ning Tiiu Oja (20. koht), kes aastakümneid olnud Eesti Ajalooarhiivi juhtfiguur. Seega, kui esimesed kümme kohta on hõivanud jäägitult mehed, siis järgnevalt võib nimekirjas leida ka õrnema soo esindajaid – kokku 12 korral –, kes ju tegelikult arhiivides tooni annavad.

Edetabelist võib leida üsna mitu nime, kes on eelkõige tuntud mitte arhiivaaridena. Arhiivaaril ja ajaloolasel on sageli väga raske vahet teha. Nimekirja tipus olevad arhiivaarid on enamikus ka tuntud ajaloolased. Samas on ajaloolasi, kes otseselt arhiivis, st arhiivipalgal ei ole tööl olnudki, kuid on tihtipeale arhiivinduse edendamisele rohkem kaasa aidanud kui mõnedki kutselised arhiivaarid. Võib-olla on arhiivaarid, kellel olulisi teeneid Eesti arhiivinduses, sattunud teenimatult nimekirja lõpupoole. Ilmselt ei ole neist piisavalt kirjutatud-räägitud ja nende nimed on seepärast jäänud tagaplaanile. Mõni oluline nimi on aga hoopiski välja jäänud, nagu näiteks Narva linnaarhiivaar Eduard Dieckhoff, Riigiarhiivi juhataja Richard Övel, Riigi Keskarhiivi arhiivaar Nicolas Treumuth-Loone, Pärnu linnaarhiivaar Jaan Olvet... Rääkimata sajandi lõpupoole tegutsenud või tegutsevatest arhiivaaridest.

Lõpetuseks tahaksin kõiki suurkujude, tipp-tegelaste ja teiste edetabelite tõsimeelsete koostajate ning uurijate üleskõetud meeli jahutada – liiga tõsiselt ei maksaks neid võtta. Pealegi, sajand pole veel lõppenud. Ja kui lõpebki, siis algab kohe uus.

Peep Pillak

¹ Siinkohal tänu Priit Pirscole ja Karin Tohrile, tänu kellele sai valimisedel kättesaadavaks elektroonilisel kujul, ning Aive Hermlinile, kes sisestas laekunud andmed arvutisse ja tegi kokkuvõtte.

² Ka üks soome arhiivaar, Eesti arhiivinduse asjatundja, on sedeli täitnud.

Vt ka P. Pillak. Eesti sajandi tipparhiivaarid. Eesti Päevaleht (Estniska Dagbladet), 20.05.1999.